

Jankovics Marcell

Mi való a gyerekeknek? Cuki-e az élet?

■ Ez az írás próbál objektív lenni, de valószínűleg szubjektívre sikerül. Amiről írok – a gyerekeknek és a felnőtteknek szóló animáció különbségei –, meghatározta a pályámat, és a tapasztalataimból leszűrte következtetésem erősen eltérnek nem kevésbé sikeres, nézettség tekintetében sikeresebb pályatársaimnak szavakba ugyan nem foglalt, de rajz- és bábfilmjeikből világosan kiolvasható felfogásától.

Közfelfogás szerint a gyerekeknek szánt játék, képeskönyv, film stb. legyen cuki. Aranyos, kedves, viszonylag konfliktusmentes. Ilyen elvárások miatt a mű (= termék) sokszor gügyögő, giccses, infantilis és életidegen, olyan értelemben, hogy nem nevel az életre. Hiszen egy kettő-négy éves gyerek figyelmét még kár az élet nehézségeire fölhívni. Helyette cukiskodjunk.

Fókuszáljunk a filmre. Ki mondta, hogy kötelező egy ilyen kis apróságot leültetni a tévé, számítógép, iPad elé, ne adj' Isten moziba vinni? Ez egy nyegle, hátrító válasz, a szülőt teszi felelőssé, ha a gyereket – mondjuk – a tévé elé ülteti, mert így akarja lerázni magáról a törődés kötelmeit. Hogy a tévéen látható gyermekprogramok túlnyomó többsége gyerekes, hát aztán? Ez a jó, nem? Legalábbis üzleti szempontból.

Először 1948-ban, hétévesen voltam moziban. A film, amit láttam, Edmondo de Amicis *Szív* című regényéből készült (Vittorio De Sica, 1948). A könyv kamasz fiúknak íródott kamasz fiúkról. Olvastam, mert megvolt nekünk (apám gyerekkori könyvei között), de hogy a film előtt vagy után, arra nem emlékszem. Velünk élő nagyanyám vitt el. Éretlen voltam a mozihoz. Ott és akkor először azt hittem, hogy azok, akiket a vásznon mozogni látok, a vásznon mögött játszanak, és az ő mozgó képüket látom a vásznonra vetülve. Nagyanyám buzdítására a szünetben lementem, és a vásznon mögé néztem. (Később egy házunkban élő családnál voltam vetítésen. Amikor fölállították a vetítőgépet, vele szemben foglaltam helyet, fogalmam sem volt, mire készülnek.)

A filmre nem emlékszem, nyilván nem hatott rám. A könyv tetszett. Két hős fiúról szóló epizódra emlékszem. Itália egyesülése idején az osztrákokkal vívott harcokban az egyik fiú kisdobosként veszíti el a lábát, és válik hőssé (*A kis szardíniai dobos*). Egy másik kis olaszt a fáról lövik le az osztrák mesterlövészek, amikor onnét figyelni az ellenség állásait (*A kis lombárd őrszem*). Ez nekem való volt. Meg lehetett siratni a kis hősokeket, és el lehetett merengeni azon, hogy én is olyan szeretnék lenni, mint ők. Ezért íródott! A film előtt vetített rajzolt reklámfilm (ma már tudom, Macskássy Gyula *Családi öröm* című pótkávéréklámja) annál inkább. Lenyűgözött. Nem miatta lettem rajzfilmes, de sohasem fogom elfelejteni. Mivel pótkávét reklámozott, felnőtt nézőknek készült. Egy pohos barna teáskanna (a pap), adta össze a menyasszonyt, egy fehér tejeskannát a fekete kávéskannával. Ilyen, angol típusú zömök barna teáskanna – „tonzúrás”, világos csíkkal a felső peremén, több is kísérte életemet, gyerekkoromból is emlékszem egyre. „Személyes kapcsolatunk” biztos szerepet játszott a reklámfilm iránti szimpátiámban. A szemem már akkor jó volt, koromhoz képest jól rajzoltam, sokat és megszállottan. A háború után a lakásunk helyreállításkor, mielőtt a munka megkezdődött, megengedték, hogy öt évesen a gyerekszoba falára politikusok életnagyságúnál nagyobb karikatúráit firkálhassam (az FKGP vicclapja, a *Szabad száj* nyomán). A szobafestők el voltak ragadtatva. Anyám pedig ezek után úgy döntött, hogy én mondhatom meg, melyik szoba fala milyen színű legyen. Olyan is lett mindegyik. Ez komoly. Viszont a nagybetűs Filmre még éretlen voltam.

Mint látható, a *Szív*ben a legmélyebb benyomást két olyan történet gyakorolta rám, amelyek kamasz hősök önfeláldozásáról szólnak, nyilvánvalóan hazafias példamutatás céljával. Ugyanazokban az években olvastam, még kilencéves korom előtt Rákosi Viktor *Hős fiúk* című, hasonló célzattal írt regényét az 1848–49-es szabadság-

harcról. (NB. Az 56-os forradalom hősei is ilyen kamaszok voltak!) A mai írók ilyen példaképeket nem állítanak a fiúgyermek, kamaszok elé. És hadd mondjam, nővérem gyerekújságjának, a Gaál Mózes szerkesztette *Az Én Újságom*nak bekötött példányait is szenvedélyesen forgattam, írásai, illusztrációi máig hatóan emlékeztetnek, és azt kell mondanom, emberszámba vette rendszerint kiskorú lapozgatóit. Csak két példa: Goethe *Reineke Fuchs* című állatregényét Wilhelm Kaulbach rézmetseteivel, a svéd Oscar Jacobsson felnőtteknek készült képregénycsíkjaival *Adamson úrról* folytatásokban közölte. Imádoztam mesekönyvem – ugyancsak apám gyerekkorából örököltem –, *A legszebb mesék* (gyűjtötte Sebők Zsigmond) szövegei mérsékelt figyelemmel voltak a meseolvasó, de inkább még csak -hallgató életkorára, leginkább csak a mesék szexuális tartalmát kivonatolták, a halál nem esett cenzúra alá, és az illusztrációk (Gara Arnold) kifejezetten félelmetesek voltak.

Hadd szóljak gyerekkori mesefilmélményeimről is. Szovjet filmek voltak kivétel nélkül, köztük sok rövid és egy hosszú rajzfilm. Ez utóbbi *A tűzmadár* volt (Ivanov-Vano, 1948).¹ Vano filmjét a hősmesék kegyetlensége jellemezte. A hősnak táltosok forró tejében kell megfürödni, amitől megszépül és megfiatalodik, a gonosz cár is szép és fiatal akar lenni, de megfő. Volt egy gyerekeknek szánt novelláskötetem – számomra ismeretlen kortárs szerzőtől. Az egyik novella kis falusi gyerekhőse elmászkál hazulról, betéved az érett búzatáblába, nem talál ki belőle, és aratáskor már csak a csontvázát lelik meg. Ó, borzalom! És Marcinak hívták! Horrorisztikus nevelésmód. Hetekig arról álmodtam, hogy magas búzában, kukoricásban, nádasban tévelygek, és éhen halok.

Annak, hogy a gyerekeknek szánt irodalom és művészet elváljék a felnőttekétől, ezzel együtt hagyománya, múltja van. Emlékszem gyerekkoromból azokra a könyvekre, amelyek belső címlapján ott volt a korosztályi besorolás: „az (érettebb) ifjúság számára”. Ha felnőtt irodalmi alkotás átírata volt, olvashattam, hogy „átdolgozta”, amit az átdolgozó neve követett. Megvolt a *Gulliver* és *Robinson Crusoe* ifjúsági változatban. Apámtól megörökölt Verne Gyula-könyveim is voltak (első eredeti magyar kiadásból). Köztük is rémlenek átdolgozottak, és voltak, amelyeket a kiadó eleve ifjúsági regénynek ítélt (*Tizenöt éves kapitány*, *Két év vakáció*). Átdolgozták még a meséket is (Benedek Elek, majd Illyés Gyula), és ez a gyakorlat ma is tart.² Sőt, neves mesemondók (például a bukovinai Fábrián Ágostonné), akik meséltek felnőtteknek, ugyanazokat a meséket gyerekeknek is mondták, hozzájuk igazítva.

Kedvenc ifjúsági regényem az *Egri csillagok* volt. 2005-ben Nagy Könyvnek javasoltam, és nyert. (Akkor még azt hittem, nincs veszve a jövő.) Elértem a Helikon kiadónál, hogy jelentesse meg újra a háború előtti (alatti) szépen illusztrált kiadását. Bitó András rajzai, színes képei nagy segítséget jelentettek, hogy el tudjam képzelni a regényben történeteket. A könyv pedig az ifjúság jóra való nevelésének ragyogó példája.

Háromnemzedéknyi gyerekolvasmányaimból több dolog leszűrhető. 1. Az idő még lassan változott. 2. A gyerekek elé nemes eszményeket állítottak. Fiúk számára a hazafiság, hősiesség, fölfedezés, föltalálás jelentette a vonzó izgalmat, a kevésbé vonzót a kötelességtudat, szorgalom, engedelmség a felnőtteknek. (Lányregényeket nem olvastam.) Az átdolgozás célja ezért az egyszerűsítés, a megértés könnyítése, a gyerekeknek nem való – úgy tűnik, kizárólag szexuális – tartalmak kiszűrése volt. (Ez összefért a házassághoz vezető szerelem dicsőítésével: minden tündérmese erről szól.)

Ebben az írásban talán túl sokat foglalkozom a gyermekirodalommal. Gyerekkoromban alig volt más, de nem csak ezért. Az elmúlt negyven évben nálunk is, mint korábban Nyugaton, a gyerekkönyvek szerzői, illusztrátorai részesei lettek a rajzfilmgyártásnak.³ Jó és rossz értelemben egyaránt. E műnemek nagy – példányszámban sikeres – beszállítói együtt rengeteget ártottak, ártanak a fölcseperedő ifjúságnak.

A polgári életben volt gyerekszoba, de a játékok, olvasmányok, a berendezés az életre való felkészítést szolgálták. A paraszt- és munkáscsaládokban gyerekszoba híján a valósággal már gyerekkorban szembesült az ember. Régi festményeken a már állni képes gyerekek helyett kis felnőtteket látni. Eleink a gyerekekre kis kiforrottan felnőttként tekintettek, akit a felnőttéltre készítettek föl. Az egész korai gyermekséget leszámítva régebben nem volt a gyerekeknek külön élete.

Ez utóbbi Európában viszonylag új. Ma ugyanis épp a felnőttkortól akarják megkímélni. És ez a gyakorlat egyre jobban kitolódik. (Mamahotel!) Az örült ellentmondás az, hogy a kisiskolásnak már okostelefon van a kezében, és ha pornót akar látni, csupán az igent kell beütnie arra a kérdésre: „Elmúltál-e 18 éves?”

A filmet, tévéműsort részben a gyermeki érzékenység iránti kíméletből korosztályosítják, részben annak alapján, hogy eldöntik, mi való a gyerekeknek. Ennek ellentmondásosságára hadd ne térjek ki. Tényleg, mi való? A cenzorok a szexualitástól óvják a „kicsiket”. A román cenzúra például az én mesefilmjeimtől. Sajtója volt annak (2009), hogy két (?) mesém (*A székely asszony meg az*

ördög, *A királykisasszony jegyei*) vetítését szexuális tartalmuk miatt este 10 utánra tették. Azon háborogtak, hogy a királykisasszony fölemeli a szoknyáját egy disznópásztor kisfiú (!) kérésére, és megmutatja a „micsodáját”. Amin a filmben, „természetesen”, Csillag ragyog. Mert a Csillag a Vénusz bolygó régi magyar neve, és a szóban forgó „micsoda” fölötti testtájék neve vénuszdomb. Megmutatása nélkül a mese lényegi üzenete elvész. Erotikus egy Csillag? Nem. És nagyobb, mint a tanga elülső része, amit kisfiúk és kislányok anyukán látnak, amikor reggel sietve öltözködik. Az olyan félelmetes mesefilmek, mint a *Harry Potter* és a *Gyűrűk ura*, hogy más példát ne mondjak, tanúsítják, hogy a cenzorok csak a szexre utaznak. Pedig a szex a gyerekeket nagyon is érdekli. Ösztönösen is az életre készülnek. Ismét egy gyerekkori példám. Elemi iskolásként láttam a Bábszínházban az *Aladdin és a csodalámpát* (1949). A darabból egyedül a dzsinnszemelem, annyira szexis volt. Nem bábu és nem is férfi, hanem bajadérnak öltözött nő játszotta, áttetsző bugyogó volt rajta, felül egy flitteres melltartó, köldökében „drágakő” csillogott, arca kisminkelve, a fején turbán. Egy szempillantás alatt beleestem. Majd ötven évvel később, a Bábszínházban dolgozván tudtam meg, hogy a fiatal Szőnyi Kató, a későbbi főrendező alakította. Eszébe sem jutott, hogy egy (?) kisfiú fejét megzavarhatta.

Felnőttként sokszor szembesültem azzal, hogy más fiúgyerek is (lehet) ilyen. Már elmúltam hetvenéves, amikor meghívtak egy óvodába beszélgetni a gyerekekkel. Amikor az egyik óvó néni mondta a gyerekeknek, hogy kérdezhetnek, egy kisfiú fölállt, és azt kérdezte: „Te már csókolóztál?”

A *János vitéz* bemutatója (1973) után egy kis úttörőket tartott anketon, a tanító néni kérdésére, kinek mi tetszett a legjobban, egy kisfiú azt válaszolta: „Amikor dühörögnek.” Kiderült, hogy a szerelmi jelenetre gondolt. Nem tudta, mit lát valójában, de a hatása alá került. Egy emberöltővel később egy Petőfi *János vitéz*ének szentelt konferencián a Kossuth klubban⁴ tanárok arról vitatkoztak, helyes-e V. osztályosokkal olvastatni a művet, hiszen az a szerelemről szól. Azt mondtam, ekkor érdekli a legjobban a gyerekeket a szerelem.

A legnagyobb meglepetés szakmai életemben a *Sisyphus* földija volt, amit a teheráni gyermekfilm-fesztiválon nemzetközi gyermekzsűri ítélte neki (1975). Ez ébresztett rá, hogy a gyerekek nem olyanok, amilyenek a legtöbb felnőtt hiszi. Miért hiszik „olyannak”? Jóindulatúan azért, mert a gyerekek kicsik, kiszolgáltatottak, és mert sok felnőttnek rossz emlékei vannak a gyermekkorából. Rosszindulatúan meg azért, mert az egyetlen

dolog, amiben sok felnőtt magabiztos, hogy „mindent jobban” tud, erősebb, hatalmasabb, önállóbb a gyerekeknél. Mindez együtt – és még sok minden más, például az üzleti érdek, amiről még lesz szó – vezetett oda, hogy a modern korban a gyerekeknek külön világot próbálnak teremteni. Van gyermekszoba, gyermekbútor, gyermekruházat, gyermekvasút, vannak gyermekjátékok, gyermekkönyvek, gyermekversek, gyermekszínházak, gyermekfilmek. Mindez nem is lenne baj, ha a felnőtt életbe vezető utat egyengetnék a számukra. De újabban egyre kevésbé teszik.

A teheráni gyermekzsűri döbbenetes nyitottságára magyarázatokat kerestem. Segítettek ebben Macskássy Kati dokumentum-animációi. E filmekben gyerekek rajzolják és mesélik el, mit gondolnak az életről.⁵ Segített továbbá a sűrű találkozás gyerekekkel (gyermektelen vagyok), a tanítás a Kisképzőben (1971), a sok-sok részvétel gyerekrajzpályázatok zsűrijében. Rájöttem arra, hogy a gyerekek sokkal nyitottabbak a felnőtteknél (érhetően); mint közönség hálásak (mert még sok minden új a számukra, nincsenek teljesen elrontva); hogy ha nem is értik a nekik mutatott felnőtt témákat, de érzik; hogy sokkal színesebben látnak, egyáltalán, sokkal vizuálisabbak még, érzékenyebbek a zenére, mint amilyenekké az iskolák elvégzése után (és a nemi éréssel) válnak.

Ezek után már nem éreztem gúzsra kötött az animációkkal szemben támasztott állandó követelést, hogy a gyerekeknek csináljunk filmet. Rendben, a gyerekeknek fogok filmet csinálni, de nem olyanokat, amilyeneket ti vártok tőlem. A *Fehérlófia* már ebben a szellemben készült.

Alkotóként életem legnagyobb hazai sikerének tekintem a film monori fogadtatását (1981). Még a meghirdetett bemutató előtt megkeresett a monori mozi vezetője, hogy hadd vetítse egy hétig a mozijában, és találkozzak a gyerekekkel az egyik vetítés után. Örömmel igent mondtam. A felsőbb hatóságnak sem volt ellene kifogása. Amikor kiszálltam az autóból a mozi előtt, bentől olyan üvöltés szűrődött ki, amilyent csak foci-világbajnokság közvetítéseiről ismertem. A gyerekeket nem érdekelte a zene, ők a tizenkét fejű sárkánnyal harcoló Fehérlófiának szurkoltak. Az egyik osztály tanárnője szép köszönőlevelet írt utána nekem, máig őrzöm. Monornak akkoriban tizenegyezer lakosa volt. A mozi üzemvezetője kérdésemre azt mondta, 2300-an látták a filmet egy hét alatt. Nagyot álmodtam (amire a *János vitéz* másfél milliós nézőszáma biztatott): ezek szerint a tízmilliós országból kétféle millióan meg fogják nézni. Nem így történt. A filmet október 22-én kezdték el vetíteni, Mikulásakor levették a műsorról, mert jött *Vuk*. Dargay filmje, a másik típusú gyermekfilm

tarolt. Kétfélmilliónál több nézőt „termelt”. Az én filmem első körben 420 ezer nézőt vonzott. Önmagában szép szám volt akkor ez is, de bukásként éltem meg. Az emberi tényező aktívan befolyásolta az eredményt. Aczél nem örült a film elején olvasható mottómnak: „A szkíta, hun, avar és a többi pusztai nép emlékének.” Sok múlt a helyi mozisokon is. Hajdú-Bihar megyében 48 ezren láttak, Győr-Sopron megyében csak 2400-an.⁶

De a gyerekek egy része szerette a filmjeimet. 2012-ben az oslói Filmintézetben levetítették *Az ember tragédiáját*, rövidfilmjeimből összeállított program, Richly Zsolt *Háry Jánosa* és egy rövid szünet után. Egy félíg magyar, félíg norvég kilencéves kislányt kérdeztem, aki végigülte a teljes vetítést, hogy bírta ki a *Tragédiát*. Azt válaszolta: „Nagyon tetszett, csak kicsit félelmes volt.”

Az *Ének a Csodaszarvasról* című filmemet kerekén hat-ezer kislány, kislány nézte meg velem, illetve én velük, Békés, Csongrád, Veszprém, Fejér megyében és Budapesten. A gyerekek pissenés, mozgolódás nélkül nézték végig minden előadáson. A kísérő tanárok persze szóvá tették, hogy a film nem gyerekeknek való, megértési gondjaik lehetnek. Volt hely, ahol a gyerekek közül bekiabáltak, de igenis, nekünk való. Egy próbavetítésen egy legfeljebb első vagy második kislány kérdésre azt mondta: „Az én anyukám is történelemtanáár...”. A hatezer gyerek közül kettőnek volt értési problémája: egy tíz év körüli kislány a dicsfényről megkérdezte, hogy mi az a sárka az emberek feje körül. (Gondolhatta, mit keres a cintányér a bácsi feje mögött. Azt már láthatott a tévében.) Remélem, később tudni fogja, mert ha nem, a múlt és a művészet jelentős részét nem fogja érteni. A másik értetlenkedő is kislány volt. Meg volt lepődve, hogy a filmben az állat átváltozik emberré és vissza. Kérdeztem, olvastak-e neki mesét kisebb korában? Nem, nem olvastak. Egész kicsi korban föl nem merül ilyen kérdés a gyerekekben, hiszen a mesék telis-tele vannak átváltozással. Ez teszi lehetővé, hogy később szemrebbenés nélkül befogadjon mindenféle filmes csodákat. A mesék szimbolizmusa még a mesekutatók nagy része számára is örök rejtély marad. A gyerekek mégis befogadják a meséket, s a mesefilmek befogadásának, mint mondtam, nem a megértés (az aha-élmény) a legfontosabb feltétele.

Egy *Fehérlófiához* kötődő élményem értette meg velem ezt. Egy interjú alkalmával az újságíróval érkező fotós mesélte, hogy hat-hét éves kislány a filmemtől függő lett. A gyerek állandóan azt nézte. Ha valamiért büntetnie kellett vagy fegyelmeznie, elég volt elvenni tőle a film videóját. Egyszer aztán megkérdezte tőle: mit eszel ezen a vackon? A gyerek azt válaszolta: „Ilyeneket álmodom.” Ez megrázott. A filmet valóban álomszerűnek tervez-

tem. Később nyomozni kezdtem, és kiderült, hogy a *Fehérlófiának* sok hasonló gyerek függője volt.⁷

Nem minden gyerek vevő az én filmjeimre. A *Tragédia* egyik hazai vetítésén egy szintén hat-hét éves ikerpárból az egyik fiú kiment egy idő után, a másik moccanás nélkül, kezére támasztott arccal végignézte. Egy kislány a fentebb említett *János vitéz*-ankéton azt kérdezte: „Miért nem a Dargay bácsi rajzolta a filmet?” A kérdésből kiolvasható az animációval szembeni elvárás (minimum) kétfélesége. A *Vuk* sikere nem bántott engem, Dargay Attila legjobb művének tartom. Csak be kellett látnom, hogy a gyerekek többfélék.

A *Nők lapja* online⁸ részére Fekete Fanni újságíró készítet velem egy, e témába vágó interjút. A kérdéseire adott válaszom töredéke került be a végleges szövegbe, ezért a javát idézem.

A kérdések:

1. Azt vettem észre a mai mainstream animációs filmek szereplőin és az azokhoz tartozó játékokon (például *My little pony*, *Jégvarázs*, *Aranyhaj*, *Bubi Guppyk*, *Monster High*), hogy a fejük a testükhöz viszonyítva aránytalanul nagy, és a szemük is hatalmas. (Míg az én gyerekkoromban még lónak néztek ki a pónik, ma inkább úrlényre emlékeztetnek.) Mi lehet ennek az oka? Mit jelképeznek az említett testi jegyek? S hogyan befolyásolja mindez a gyerekeket?

2. Milyen egyéb különbségek fedezhetők fel a legfrissebb és az elmúlt évtizedekben készült rajzfilmek között?

3. Mi a véleménye a gyerekeknek készült mai mainstream animációs filmekről, illetve az azokban szereplő rajzokról?

4. Mik voltak a fő szempontok az ön által tervezett és rendezett rajzfilmek szereplőinek megalkotásakor?

5. Mitől lesz „gyerekbarát” egy rajzfilmfigura?

6. Az újabb rajzfilmek közül melyeket tartja a legigényesebbnek?

A válaszaim:

1. A felsorolt filmcímek csak részben maiak. És nem véletlenül kivétel nélkül amerikaiak. A *My Little Pony* 1981-ben jelent meg a piacon. Kifejezetten régimódi ízlés(telensége)t képviselnek. Sőt, ha elfogadjuk, hogy a giccs örök, akkor kis túlzással szólva ez a játék- és rajzfilmtípus ősrégi mintákat követ.

Nem az én *mainstream*jeim. A *mainstream* eredeti magyar jelentésében fősodort jelent, amelybe az amerikai marketing szóhasználat a szórakoztatóipar tömegsikerrel, óriási bevételeket hozó termékeit sorolja. Elsősor-

ban a gyerekközönséget veszi célba, mert a kialakulatlan ízlésű gyerek követelése előtt a tömegízlésnek, olcsó divatnak hódoló szülők meghajolnak. Ők vannak nagy többségben.

Ami e figurák testarányait illeti, ez egyidős a *cartoon*nal. A *cartoon* az amerikai angolban a népszerű karikatúrát, képregényt, rajzfilmet jelenti. (Ha egy amerikai szakember *animation*ot mond, művészi értéket képviselő rajzfilmre gondol.) Egy jellemző példát mondok. Carlo Collodi *Pinocchio*ja felnőtt emberi arányú fabábu (1883), mint ahogy az akkori játék babák között azok, amelyek nem csecsemőt formáztak, még felnőtt arányú bábuk voltak. Disney rajzfilmjében a címadó hős testarányai háromnégy éves kisgyerekekre hajaznak. Amikor életre kel, egy ilyen korú kisfiú lesz belőle. Ennek egyszerű a magyarázata. Jelentős közönségsikert elsősorban azzal lehet elérni, ha a főhőst mindenki ellenállhatatlannak találja. Ez pedig az, amit Konrad Lorenztől tanultunk: nemcsak az embergyerek, hanem a kis állat is azért olyan cuki – még a kis pók és a kis krokodil is –, hogy kiváltsa a szülője gondoskodási reflexét. Film, játék esetében pedig a megnézni és megvásárolni vágyát.⁹

Az animációs film, bábszínmű esetében a gyerekes testarányokat egy további szempont indokolja. A szereplőt így a legkönnyebb közel hozni a nézőhöz. A színész-központú [játék]filmekben az érzelmeket főleg az arc és a kezek játéka fejezi ki. Felnőtt testarányú szereplő arca, keze kistotálban »nem él«. Játékfilmben ezt szolgálják a félközeli és közeli képkivágások. Hagyományos rajzfilmben viszont rendszerint az egész alak játszik, a félközeli a nagy fejű szereplők kistotálja helyettesíti.

Persze nem csak giccs készült ebben a felfogásban, és mennél távolabbi múltban keresgélünk, annál kevésbé érezzük giccsesnek azt, ami régi.¹⁰ A nagy fejű Mickey egeret és társát, Minnie-t eredeti kivitelben mai szemmel már nem látjuk annak (pedig azok voltak), nyalókára emlékeztető 3D-s másukat annál inkább. De a befutott Mickey és barátai sem hasonlítottak azokra az állatokra, amelyeket képviseltek. Kegyed a régi rajzfilmes lovakat fölértékeli az „ő kicsi pónijá”-val szemben, de Mickey antropomorf ló barátja, Horace (1930) sem hatott lónak első ránézésre. Két lábon járt, kalapot viselt, amit zablajelés rögzít a fejére, a hámon kívül csokinyakit viselt a nyakán, és ha mutatták, kiderült, hogy a hátsó lábán a cipő meg van patkolva. Mellő lábai azonban kezek, és ugyanolyan négyujjas kesztyűt hord, mint Mickey. De ők legalább viccesek voltak.

Az *animation* mellett a *cartoon* kategóriába is tartoztak jó kivételek (Schultz *Peanuts*a, Windsor McCay

*Little Nemo*ja), de a kérdésében felsorolt példák és a „mainstream” említése, továbbá az ilyen filmek tömege elsodorja a jelentéktelen számú kivételt.

2. Erre a kérdésre azért nem tudok válaszolni, mert *mainstream* rajzfilmeket nem nézek, ha véletlenül rákattintok egy „olyan” rajzfilmes csatornára, elborzadva továbblépek. „Tudományos” érdeklődésből megnéztem egy-két 3D-s filmet (*Jégkorszak*).

A dimenzióváltás a változás. Szerintem nagyon rosszat tett a szakmának. Hosszan sorolhatnám, miért. A rajzfilm kilépett a saját világából, és naturalista bábfilmmé változott. Olyan ez, mintha a festők üzleti elvárásoknak engedve mostantól képek helyett színes, hipernaturalista, bájos szobrokat készítenének. Abban a kategóriában, amelyben magam is dolgozom, a változás ugyancsak a számítógépes forradalomnak köszönhető. Ám ettől még egy mai művészi animáció ugyanolyan értékű lehet, mint a hatvan évvel ezelőttiek.

3. Ez kiderülhetett az eddigiekből.

4. Mindig a témától, a témáról kialakult elképzelésemtől függ. Az egy-két perces animációimról nem beszélnek hosszabban, mert ezeknek a filmeknek „Az Ember” a szereplője, elvont a tárgyuk, és nemegyszer az alkalmazott grafikai stílus, eszköz határozza meg a milyenségét. Ilyen volt a *Mélyvíz*, a *Sisyphus*, a *Küzdők*, az *Add tovább* és a többi is. Az egész estés filmjeimnél, a sorozataimnál más a helyzet. Mindegyiknek más a története, és más is izgatott bennük. Egyik sem igazodott a hollywoodi mintákhoz, hiszen mind hazai gyökerű, és az archaikus témaválasztások (*Fehérlófia*, *Ének a Csodaszarvasról*, *Magyar népmesék*, *Mondák a magyar történelemből*) kivételével XIX. századi írásművön alapul. Hősük sem olyan, még a konvencionálisan hősnek nevezhető Kukorica Jancsi sem magában érdekes, hanem a vizuális környezetébe ágyazottan. Hősi arányú, kevés a közeli. Egész testével, alakjával „játszik”. A stílust akartam kitalálni előbb, és abba képzeltem el a szereplőket. Ezekről sok szó esett az írott sajtóban is.

A nemrég gyártásba vett *Toldiról* még nem kérdeztek. Arany János elbeszélő költeményének három szintjét különböztettem meg. Van egy Aranyhoz illően realista, ez a cselekmény történelmi szintje, van egy, amelyben a szereplők és a költő képzelete elevenedik meg, és van, a többnyire burkoltan, hasonlatokba, metaforákba foglalt mitológiai szint, amit Arany Toldi történetébe foglalt. Ez háromféle stílust eredményezett, ami azt is jelenti, hogy Miklósunk is háromféle alakban jelenik meg, persze mindig azonosíthatóan.

5. Kollégáim között Dargay Attila stílusa állt a legközelebb Disneyéhez. A *Vuk* címadó hőse kis állat, rókakölyök,

ezért az ő esetében a nagy fej, a nagy szemek alkalmazása indokolt, és a kis állatok tüzetes megfigyelésének és szeretetének köszönhetően hiteles állathős [...] született.¹¹

Hogy lehet „gyerekbarát” egy egészen más irány, arra a [már említett] Teheráni Gyermekfilmfesztivál 1975-ös nagydíja ébresztett rá. [...] Rá kellett döbennem arra, hogy a gyerekek bizonyos hányada nyitott és érzékeny sok olyan dologra, amiről a felnőttek többsége azt hiszi, korábban magam is, hogy az nem gyerekeknek való. Erről is sokat tudnék mesélni. Megtapasztaltam korábban...¹² Ezért én bátran úgy nyúlok a témáimhoz, hogy közben látom a „vásznonra” (képernyőre) meredő figyelmes gyerekarcozat is.

6. Erre a kérdésre nem tudok, de nem is igazán akarok felelni. Még nem a lelátóról nézem a „meccset”, hanem a pályán vagyok magam is. Másfelől kevés rajzfilmet látok. Már nem járok moziba, vetítésekre, nem megyek filmfesztiválokra, nem kattintok szándékosan rajzfilmes csatornákra. Azért sem, mert a *Toldiba* vagyok fejem búbjáig elmerülve, és rajzfilmek nézése összezavarhatna, eltéríthetne az utamról.

Van úgy azonban, [...] hogy megtisztelő feladat egy rajzfilm megtekintése. Ilyen volt a szentendrei P'Art mozi fölkérése, hogy beszéljek a közönségnek a *Vörös teknős* című rajzfilmről. [...] A filmet megnéztem, és beszélgettem róla a közönséggel. Három okból vállaltam. Klötz Ildikó, a mozi vezetője nem először kért föl hasonló feladatra, és korábban sem mondtam neki nemet. A filmet részben a Kecskemétfilm készítette, amelyhez kezdettől fogva munkatársi és baráti kapcsolat fűz. A filmet a holland Dudok de Wit rendezte, akit, noha tizenkét évvel fiatalabb nálam, nagyon tisztetek a 2000-ben készített *Apa és lánya* című rövid, Oscar-díjas animációja (de nem az Oscar-díja) miatt. Kíváncsi voltam, és hosszú filmje sem okozott csalódást.

Látszólag esztétikai kérdés, amiről írok, és erre szokták mondani, az ízlések és pofonok különbözőek, értelmetlen erről vitatkozni. Szerintem többről van szó. Már csak azért is, mert a rossz ízlés nagyrészt a (rossz) nevelés eredménye. A jó ízlés természettől fogva adott. Neveléssel, rossz minták súlykolásával lehet rontani rajta. A természetben semmi sem ízléstelen, és az ősművészet és a romlatlan népművészet sohasem volt az. A jó ízlés igényes. A rossz ízlést is egyfajta igény szüli, olyan más igény, ami idegen az emberi természettől, külső befolyásra utal. Az ilyen filmek alkotóját nevezem igénytelennek. Nincs saját igénye, kiszolgálja a mások által teremtett igényt. A cukiskodás nem stílus, hanem

hozzáállás. Miután modern kori jelenségről van szó, ez az igény üzleti természetű. Rossz ízlés = jó üzlet. Jól keresni hosszú távon olcsó tömegtermékkel lehet – hiszik a nagyokosok, és eszerint cselekszenek.¹³ Szándékosan nem mondok magyar filmcímeket, legyen elég az újságíró által említett néhány amerikai sorozatcím. De egy rajzfilmes munkatársam, amikor a véleményét kérdeztem egy népszerű magyar gyereksorozatról, azt válaszolta: „Üzlet.” Én teszem hozzá, mivel üzlet, kívül esik az esztétikum, a nevelés és sajnos az erkölcs területein. A nevelésnek más értelme is van, nem csak ízlésbeli. Mire neveli a gyerekeket a film? Ez már erkölcsi kérdés.

A számomra példamutató művész viszont igényt teremt.

A tehetség harcot vív a közönségre hivatkozó elvárásokkal, ha nem teszi, föloldódik benne. Windsor McCay mondta az 1910-es évek végén (!) – nem szó szerint idézem –: Milyen kár, hogy egy ilyen nagyszerű művészetből üzlet lett.

Amerikai létére művészetéről beszélt, holott az amerikai (hollywoodi) megfogalmazásban, a mozi *entertainment*, szórakozás, kikapcsolódás, nem műélvezet. A tömeg szórakozni, kikapcsolódni akar, ezért a legsikeresebb filmek (üzletileg) azok, amelyek ezt az elvárást teljesítik. Ezért mondják, hogy a film tömegművészet. Aki ezzel szembe megy, ne lepődjön meg, ha a filmjét sokkal kevesebben fogják megnézni, mint ahogy szeretné.¹⁴ Ez ellen csak a „savanyú a szőlő” mondás szellemében tudok vigasztal(ód)ni: a kasszarobbantó sikerek lefutnak és elavulnak, az értékes alkotások nem avulnak olyan hamar, időről időre előveszik őket, megnézhetik az akkor még meg nem születettek is. Erre nézve csak mozinézőként van „bizonyíték”. Kedvenc filmjeimet időnként muszáj újból megnézni. Nem csak gyerekfilmekről beszélek. A felnőtteknek készülő filmek is kétfélék. Van, amelyik kikapcsol, és jól lehet utána aludni, és van, amelyik beszív magába, és nem hagy elaludni.

JEGYZETEK

- 1 A film negatívja tönkrement (Szovkolor!), ezért a mester 1976-ban *Púpos lovacska* címmel újból megcsinálta. Ugyanolyan lett, mint az eredeti. Nyilván megőrizték a rajzokat és a háttereket. (Nem úgy, mint a Pannónia Filmstúdió. Az én *János vitéz*emből semmi nem maradt. A film elkészülte után minden rajzot, cellt, hátteret kidobtak néhány kiállításra kiválasztott kép kivételével. Ezeket aztán elvtársaknak elajándékozták.)
- 2 Általam illusztrált mesekönyveket (*A parazsat evő paripa, A fortélyos öreg*) Ágh Istvánnak és Mezey Katalinnak „kellett” átírnia. Főleg rövidíteni, a kiadó sajátos szempontjainak megfelelően. Megszabta a könyv terjedelmét, a mesék és az illusztrációk számát. Hogy akarata érvényesüljön, a meséket kellett megcsonkítani.
- 3 Voltak könyveim nővérem gyerekkorából, egykorúak az *Egri csillagok* említett kiadásával, amelyek népszerű amerikai gyerekkönyvek, filmek magyar kiadásai voltak: *Óz, a csodák csodája, Pinokkió, Donald kacsa könyve*.
- 4 Az Erasmus Kollégium és a Magyartanárok Egyesületének műhelybeszélgetésén vettem részt Margócsy Istvánnal és Tamás Ferenc tanárral a Kossuth Klubban, *Kötelezők ellenfényben* címmel, mintegy negyvenfős közönség előtt.
- 5 JANKOVICS Marcell: *Ünnepeink 1981-ben = Magyar Művészet*, 2015, 4. sz., 140–142.
- 6 A moziüzem-vezetőknek tervszámokat kellett előre megadniuk egy-egy film vetítésére. Ha alacsonyabb számot adtak meg, könnyebb volt teljesíteni a tervet. A prémiumuk a terv teljesítésétől függött.
- 7 Rockzenés főlhasználói egyenesen pszichedelikus filmnek tartják, azt hívén, hogy valamilyen tudatmódosító hatása alatt készítettem. Egy perui (?) rajongó a Mastodon zenekar *Last Baron* című számára összevagdossott a filmemből egy képsort, a YouTube-on megtekinthető. Élveztem is.
<https://www.youtube.com/watch?v=svX7Q3mya8Q>
- 8 <https://noklapja.nlcafe.hu/test-es-lelek/2018/09/06/aszulo-k-nem-is-sejtik-miket-neznek-a-legkisebbek-az-interneten-igy-hatnak-a-mainstream-animacios-filmek-az-alfa-generacionra/>
- 09 A hagyományos, „kincstári” Disneys-stílus, a nagy fej, kerek szemek, a négy duci ujj és hasonlók a jól eladható giccs irányába lökték az animációt. Szoboszlai Péter harcolt ellen a filmjeivel is: a szemek legyenek szem alakúak, mondta, és olyanokat is rajzolt. Ez a hatvanas években forradalmi tett volt.
- 10 Megszoktuk őket, mint a Halászbátyát.
- 11 A frufrut leszámítva. Itt és most csak Vuk figurájára tessék gondolni. A film nem vizuális eszközeiről nem beszélek, holt tudom, hogy a hatalmas sikerben oroszlánrészük volt.
- 12 Lásd fentebb.
- 13 Ha azt mondom, hogy arányosan a legnagyobb bevételt a legrövidebb és talán legjobb filmem, a *Sisyphus* hozta, vállat vonnak, mivel nekem sem sikerült a *Sisyphus* anyagi sikereit megismételnem. Egy animációból élő vállalkozás nem alapozhatja a működését „véletlenszerűen” kimagasló filmekre.
- 14 Andrew G. Vajna ezt mondta valakinek a *Tragédiámról*: „Láttam azt a filmet, amit az a »hosszú fú« [ez én volnék] csinált, na, látod, olyat nem szabad csinálni.” Vajna véleményéből kiderül, én miért csinállok filmeket.